

روایتی از کهن‌ترین قرآن کاغذی دنیا به خط کشواد بن املاس که در توسعه حرم رضوی پیدا شد

سر ارات ماو آستان حضرت دوست

امید حسینی‌نژاد

سال ۹۹۷ قمری سالی سخت برای مردم مشهد بود. در این سال یعنی دومین سال سلطنت شاه عباس اول، شهر مشهد در محاصره عبدا... خان از یک قرار گرفت، چون از جانب مردم به‌سوی او تیری شلیک شد، غضبناک گردید و دستور به قتل عام مردم مشهد داد. به‌طوری که در روضه منوره حضرت رضا^(ع) خون جاری شد. در همین زمان، غارت‌هایی از حرم صورت گرفت و بعضی از کتاب‌های کتابخانه حرم رضوی توسط از یک‌ها به یغمارفت، اما این همه ماجرا نبود.

سال بعد، عبدالوَّهْمَن خان از یک‌با لشکر یانش به مشهد حمله کرد، مردم و به‌ویژه سادات، علما، خدام و مدرسان آستان قدس رضوی که در مشهد بودند به آستانه مبار که پناهنده شدند. در حالی که این جمع به‌دعا و راز و نیاز مشغول بودند، عبدالوَّهْمَن خان و دین محمد سلطان به اتفاق عده‌ای از جنگجویان خود وارد صحن شدند و پناهندگان را قتل عام کردند. چنان خشمگین بودند که شعله خشم و غضبشان جز به ریختن خون سادات، صلحا و علما خاموش نمی شد. آنان زائران را از داخل حرم بیرون می کشیدند و با کمال قساوت به شهادت می‌رسانیدند.

مستولان وقت حرم به‌دلیل اینکه تجربه غارتگری از یک‌ها در دهشتان مانده بود، بخشی از نفایس کتابخانه آستان قدس را در جایی پنهان کردند تا از دستبرد زبکان در امان بماند. اما فقط افرادی که این گنجینه‌های نفیس را پنهان کردند، از مکان پنهانی آن خبر داشتند و چهل‌ساکه در جریان حمله بعدی از بکان به شهادت رسیده باشند.

- کشف گنجینه‌ای نفیس در حرم رضوی**

در سال ۱۳۴۸ خورشیدی ضمن تعمیر و توسعه حرم رضوی، گنجینه‌ای نفیس از نسخه‌های خطی درون چند گونی توسط مسئولان وقت آستان قدس رضوی پیدا شد. استاد احمد گلچین معانی، ادیب و شاعر بزرگ مشهدی که آن زمان موزه قرآن را تأسیس کرده بود، در مقاله‌ای با عنوان «شاهکارهای هنری شگفت انگیزی از قرون پنجم هجری و سرگذشت حیرت‌آور آن» ماجرا را این گونه شرح می دهد: «یک سال و نیم بعد ضمن نوسان هایی که بیرون و درون حرم مطهر صورت می گرفت، بالای‌بام حرم، محلی کشف شد که در آن گونی هایی محتوی جزوات قرآن و اوراق پراکنده بود. پس از تحقیق از معمر بن که رئیس اسبق کتابخانه نیز یکی از آن ها بود، همین قدر معلوم شد که از سوابق ایام که تا ریخ دقیق آن به درستی معلوم نیست گونی های مزبور در قسمت فوقانی قرائت خانه سابق کتابخانه واقع در جنوب ایوان طلای صحن قدیم داخل در کمر پوشی ریخته شده بود و متصدیان وقت در پنجاه سال پیش تصویری کردند گونی های محتوی ورق پاره قرآن های خطی است که چون درست شدنی نبوده به احترام قرآن و برای اینکه زیر دست و پا نریزد، بدین صورت در آن حجره گذاشته شده است.»

تا آن زمان کسی اطلاع نداشت که داخل این گونی ها چه دره ای نادره ای قرار دارد. استاد گلچین معانی در ادامه شرحی کوتاه از محتوای آن بیان می کند: «تعداد قرآن های کشف شده از کامل و نیمه و سبع و نیم سبع و سه جزوی و یک جزوی و نیم جزو و حزب آنچه بین الدفتین قرار گرفته بود و چهار جزو بسیار نفیس و کهن سال از تورات و چهار دفتر ادعیه به اضافه دیوان تمیم بن مقبل تحریر سته چهار صد و هشتاد و یک و دیوان عبا... بن احمد خان ز تحریر سته چهار صد و هشتاد و یک و کتاب بی سرونه یی در پزشکی و بیست و چهار جلد قرآن دیگر که بعدا به دست آمد، روی هم رفته به یک هزار و هفتصد و هشت مجلد بالغ گردید.»

جالب اینجاست در همان سال ها بخشی از این نفایس توسط چراغچی حرم به سرقت رفته و به برخی کتابخانه ها فروخته شده است. مرحوم گلچین معانی ۶ جلد از این نفایس را به کتابخانه بازگردانده و سارق را یافته و او توسط مراجع قانونی به سزای اعمالش رسیده است. گلچین در شرح این ماجرا می نویسد: «وقتی که یک جلد از آن ها را مجلس شورای ملی به یه پای خیلی کمی (سیصد هزار ریال) ایتباع کرد، بنده کنجکاوشدم تا فروشنده واسطه معامله را بشناسم و چون این هر دو معلوم شد با گفت وگویی بسیار، فروشنده را وادار به اقرار کردم و همین که دانسته شد از چه کسی خریده است، دیگر کار تمام بود، بنابراین شش جلد از قرآن های مسروقه را خود بنده جمع آوری کردم و بقیه را که در تهران و لندن و کالیفریا پراکنده شده و از دسترس خارج بود، با کمک کارآگاهان به دست آوردم. و سارق و کسانی که دانسته قرآن مسروقه از وی خریده بودند در دادگاه جنائی استان محاکمه شدند و به شش ماه تا سه سال زندان محکوم شدند.»

همان طور که در ابتدای این نوشته از اهمیت مسئولان وقت آستان قدس در دوره صفوی برای محفوظ ماندن میراث ماندگار این کتابخانه نوشتم، در دوره معاصر نیز این اقدام صورت گرفته بود. در جنگ جهانی دوم و زمان اشغال ایران، آقای عبدالعلی اوکتابی، رئیس کتابخانه. با کمک یکی از همکاران طرف اعتماد خود، شبی پیش از ورود قوای بیگانه به مشهد، نفایس مخطوطات آستان قدس را به داخل معبر ای زیوتات انتقال داده و مدخل آن را تیغه کرده بود و تا زمانی که بیگانگان خاک خراسان را ترک نکردند و محیط امنی به وجود نیامد، آن کنج از نهان خانه خارج نشد و هیچ کس به جز آن دو نفر از این راز آگاهی نداشت.

- نخستین نسخه کاغذی تاریخ دار قرآن در جهان**

در میان این گنجینه نفیس، قرآنی کهن قرار داشت که پس از بررسی متخصصان وقت نسخه شناسی آستان قدس مشخص شد که در سال ۳۲۷ قمری توسط فردی به نام «کشواد بن املاس» در اصفهان کتابت شده است. گویا کشواد بن املاس از شاعران مداح اهل بیت بوده، زیرا این شهر آشوب در کتاب «معالم العلماء» در طبقه بندی شاعران، نام او را در گروه نخست شاعران ضبط کرده است.

این قرآن نفیس، سومین نسخه تاریخ دار جهان، پس از قرآن کتابخانه چستر بیتی و موزه قاهره مصر، کهن ترین قرآن تاریخ دار کتابت شده روی کاغذ و قدیمی ترین قرآن تاریخ دار موجود در ایران است. این مصحف نفیس تنها قرآن سده چهارم قمری است که محل کتابت، محل وقف، و نام وقفش ثبت شده است.

ظاهرا طی بازسازی حرم امام رضا^(ع) در سال های بعد، پاره ای دیگر از این قرآن کشف شد که یادداشت آغازش گواهی می دهد این نسخه را شخصی به نام مسلم بن حسین حسوله از طرف کشواد بن املاس بر حرم امام رضا^(ع) وقف کرده است. این مسلم بی شک یکی از اعضای خاندان مشهور حسوله است؛ خاندانی که در سده چهارم و پنجم برای آل بویه دبیری می کردند و مشهورترینشان ابوالعلاء محمد بن علی حسوله معروف به صفی الحضرین، وزیر شیعه آل بویه، غزنویان و سلجوقیان بود.

یادداشت وقف این نسخه روی برگ نخست آن چنین است: «وقفه کشواد بن املاس علی مشهد مولای الامام علی بن موسی الرضا علیه السلام... مسلم بن الحسین بن حسوله المشهدی بطوس لایع علیه و آله و آله استخرج المشهد نقبل... و کتبه بیمینه.»

گذری بر تاریخ آیین ورود زائران پیاده به مشهد الرضا (ع) که هویت ماندگار زیارت است

۵۰۰ سال پیاده در مسیر عشق

پیاده می آمده و مجاور حرم شانه از گرد دلتنگی می تکانده اند. گروه دوم، اما به دلیل مشکلات مالی یا از دست دادن اسب و استر خود در راه، به ناچار پیاده آمدن را برمیگزیده اند. این دسته هنگام رسیدن به مشهد، درخواست هایی را برای دریافت کمک مالی برای بازگشت به دیار خود، از آستان مبارک مطرح می کرده اند.

در این پژوهش همچنین از دسته سومی که آنان را «نومسلمان» یا «جدیدا لاسلام» لقب داده اند هم نام برده شده که گویا تعدادشان نسبت به دو گروه اول کمتر بوده است. این پژوهشگری می نویسد: «افرادی بوده اند که به اسلام می گرویده و زائر خراسان می شده اند. به عنوان مثال اسناد سال ۱۳۳۳ هجری قمری از مردی زرتشتی حکایت می کند که گویا به واسطه تغییر مذهب از خانواده طرد می شود و در تنگنای شدید مالی به سر می برده برای همین راهی حرم شده. به ارض اقدس پناه می آورد.

- نخستین زائر پیاده مشهد چه کسی بود؟**

اسناد و منابعی در دست نیست که نشان دهد نخستین زائران پیاده مشهد چه کسانی و از کدام نقطه جغرافیایی بوده اند. تنها به طور یقینی می توان گفت که پیاده به حرم آمدن، حرکتی تازه و متعلق به روزگار فعلی نیست و از زمان های گذشته، مردم به حکم نذر یا ز سر ارات، سالک راه خراسان می شده اند. همین اسناد از شاه عباس صفوی به عنوان نخستین کسی نام می برند که به طور رسمی مسیر اصفهان تا مشهد را با پای پیاده طی کرده و به نوعی پایه گذار این حرکت بوده است.

روایت است که شاه عباس در سال ۱۰۱۰ هجری قمری به همراه ملازمان و ندیمان خود از مسیر طیس و رشتیز، فاصله اصفهان تا خراسان را در ۲۸ روز طی می کند و وارد مشهد می شود. او بی درنگ، بی موزه با پای تاول زده، خود را به آستان حضرت رضا^(ع) می رساند و عرض ارادت

تاجری که نذر کرد از رشت تا مشهد را پیاده بیاید

به طرف مشهد حرکت و ۱۴۴۰ کیلومتر راه طی نموده، روز یکشنبه پنجم اردیبهشت ماه سال ۱۳۳۳ خورشیدی به مشهد وارد شدند. .»

پیش از این تشریف به زیارت حرم می آید و چون گرفتاری های مالی فراوان داشته نذر می کند که اگر عنایت اقا نصیبش شود و او جان از این بار گران به در ببرد، سال دیگر پای پیاده زائر بشود. در این خبر آمده است:

«پس از مراجعت به رشت به طوری که نام برده به خبرنگار ما اظهار داشته، گرفتاری هایی که برای او موجود و رفع آن ها بسیار مشکل بوده، به خودی خود حل می شود. آقای خراط به منظور انجام تعهد خود قصد تشریف و عتبه بوسی آستان قدس را می کند و سه نفر دیگر از کارکنان مؤسسه او که از نیت وی باخبر می شوند با او همراه شده، هر چهار نفر روز دوازدهم فروردین ماه پیاده از رشت

سیدمهدی سیدقطبی ومحمدمهدی مرتضوی در کتابی با عنوان «زائران پیاده حرم امام رضا^(ع)» به روایت مطبوعات «پژوهشی انجام داده اند در باره چاپ و انتشار اخبار ورود زائر یا زائران پیاده در روزنامه ها. در بخشی از این پژوهش همچنین نخستین اخبار و تصاویر زائران پیاده حرم مطهر امام رضا^(ع) منتشر شده که اولین آن ها مربوط به اردیبهشت ۱۳۳۳ خورشیدی است، به وقتی که آقای سلیمان خراط نامی از بازرگانان رشت، همراه با کارگزارانش پای پیاده از شمال

راهی مشهد می شوند. ماجرا آن طور که خبرنگار مطبوعه خراسان سیاهه کرده از این قرار است که گویا این بازرگان یک سال

کاروان دونفری که هزار کیلومتر راه پیاده پیمود

با دوازثر مزبور تماس گرفته اظهار می دارد این دو جوان چهره های سوخته و لباس مندرسی داشتند و دیدگان آن ها لبریز از شوق زیارت حضرت رضا^(ع) بود. سؤال کردیم، چرا با وسیله دیگری به مشهد نیامدید؟ و آن ها گفتند ما نذر کرده بودیم که با پای پیاده به مشهد بیاییم ولی اطرافیان پیشنهاد کردند که شتر خود را هم همراه برده و به آستانه حضرت تقدیم کنیم. ما هم قبول کردیم و چون شتر نذری بود، فقط اثاثیه خود را با آن حمل کردیم و خود، پیاده عازم شدیم.، این کاروان کوچک سپس به خیابان طهران پیچید و آهسته آهسته به سوی آستان مبارک حضرت ثامن الائمه^(ع) حرکت کرد. در مسیر حرکت آن ها مردم جمع شده بودند و بدین ترتیب از کاروانیان استقبال می کردند.

این دو جوان، محمدعلی بادپی و سیدحسین حسینی بودند که به منظور زیارت مرقد مطهر حضرت رضا^(ع) در حدود ۴۱ روز پیش از کاشان حرکت کرده بودند و روز شنبه به مشهد رسیدند. آن ها شتر سیاه رنگی را همراه آورده بودند که به روی آن دو بستر ساده و چند بسته و یک کوزه آب دیده می شد. هنگامی که از خیابان عبور می کردند، همه متوجه شده بودند که این دو نفر، از زائران بی شمار حضرت رضا^(ع) هستند که برای زیارت آمده اند، ولی هیچ کس باور نمی کرد که این دونفر در حدود هزار کیلومتر راه را گاهی پیاده و زمانی با شتر طی کرده اند تا به مشهد رسیده اند. پاهای آن ها به وضع دلخراشی درآمده بود و نشان می داد که راهی طولانی و پرنرج را طی کرده اند. خبرنگار ما که

دومین عکس تشریف زائران پیاده را روزنامه ها از دو جوان کاشانی ثبت کرده اند که حدود ۵۷ سال پیش (تیر ۱۳۴۴ خورشیدی) با پای پیاده و در حالی که یک شتر نذری همراه داشته اند، وارد مشهد می شوند. خبرنگار این خبر در روزنامه خراسان نوشته است: «ساعت ۶ بعد ازظهر، روز شنبه ۵ تیر ۱۳۴۴ خورشیدی، کاروان کوچکی وارد شهر مشهد شد. این کاروان رایک نفر شتر سیاه و دونفر مرد چهره سوخته تشکیل می دادند. جهاز شتر را با پارچه سیاهی پوشانده بودند و رنگ بزرگی که به گردن شتر بسته شده بود، توجه همه را جلب می کرد. دومر جوان با پای برهنه همراه شتر به سوی آستان مبارک حضرت رضا^(ع) می رفتند و در چشم های آن ها اشک شوق موج می زد.

زائرانه هایی از قم تا مشهد

این اخبار تادوران پس از انقلاب بدون بیان تاریخ روزهای مناسبی بوده اما پس از آن می توان خبرهای بسیاری را یافت که گزارشگر در آن، از افرادی سخن گفته که در ایام دهه کرامت یا روزهای غمبار صفر به صورت انفرادی یا جمعی با پای پیاده عزم زیارت کرده اند. برای نمونه روزنامه کیهان در شهریور ۱۳۷۵ ماجرای سه جانباز را روایت می کند که پای پیاده ابتدا از ایلام راهی قم می شوند تا پس از زیارت حرم بانو فاطمه معصومه^(ع) زائر راه خراسان شوند و به آستان بوسی امام هشتم می رسند.

در خبر دیگری هم که «مجله حرم» در آذر ۱۳۷۹ نوشته، حاج خیر... ثابت، زائر ۶۶ ساله مازندرانی پس از ۱۴ روز پیاده روی، مسافت بهشت تا مشهد را طی می کند. او که خود زمنده و پیدریکی از شهیدان جاوید الاثر دفاع مقدس بوده، در مصاحبه ای گفته است: «از سال ۱۳۷۴

که باز نشسته شدم عهد کردم تا زمانی که زنده ام و توان دارم هر سال در ایام میلاد و شهادت ضامن آهوار زائر خراسان بشوم و در نخستین سفرم هم ابتدا از زادگاهم به قم رفتم و پس از زیارت حضرت معصومه^(ع) راهی مشهد شدم و این مسیر را توانستم در ۲۰ روز بپیمایم و خود را به مقصد و مقصودم که امام رضا^(ع) بود، برسانم.»

ناگفته نماند که در میان این اخبار، خبرهایی را هم می توان یافت که در آن، شیعیان دل داده در دیگر ایام مذهبی سال مانند سالروز میلاد پیامبر اعظم نیز، پیاده راهی مشهد شده اند تا در این روز، سلام و ارادت ی هم محضر پسر پیامبر داشته باشند.

مجله زائر در آبان ۱۳۷۲ از چهل زائر یاد کرده که مسیر هزار کیلومتری بافق تا مشهد را پست سر می گذارند تا در روز میلاد حضرت رسول^(ص) در حرم فرزندش باشند.